

Стеценко Ю. В.,

кандидат юридичних наук, адвокат

ДО ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТИВНОСТІ В СУДОЧИНСТВІ

Анотація. Розглянуто зміст поняття «об'єктивність» у судочинстві. Визначено історичні аспекти походження принципу «об'єктивної істини» в цивільному і кримінальному судочинстві. Вказано на недоліки правозастосовної практики щодо об'єктивного розгляду справи.

Ключові слова: об'єктивність, кримінальне судочинство, принцип «об'єктивної істини», оксюморон.

Постановка проблеми. За час становлення інституту судової влади в Україні поняття «об'єктивність» міцно закріпилося в науковому тезаурусі, нормативних актах та у світогляді представників юридичної професії. Загальноживаними в судочинстві стали такі вирази, як «факти об'єктивної дійсності», «об'єктивна істина», «об'єктивний розгляд справи», «об'єктивне розслідування», «об'єктивність суб'єкту доказування» тощо.

Такий стан не міг не вплинути на формування уявлень про принципи судочинства. Цікаво відзначити думку Т.М. Мірошниченка: «Стосовно кримінального судочинства найбільш поширеним є розуміння принципів як закріплених у законі визначальних, фундаментальних положень щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального процесу, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес» [1, с. 53]. Не дивно, що в теорії серед принципів, які визначають зміст процесуальної діяльності, закріпився принцип «об'єктивної істини». Про цей принцип згадується в роботах не тільки з кримінального, але й цивільного і господарського процесу. Теоретичній розробці цього принципу приділяли увагу О.Т. Боннер, І.М. Зайцев, В.П. Нагребельний, М.П. Омельченко, І.В. Решетнікова, М.С. Строгович, Г.П. Тимченко та інші.

Так, Г.П. Тимченко пише: «Принцип об'єктивної (судової) істини – це основне положення відповідно до котрого суд, раціонально використовуючи наявні у сторін можливості і закладений для цього в нормах процесуального права потенціал, встановлює справжні обставини справи» [2, с. 94]. А.В. Завгородня зазначає, що «під об'єктивною істиною розуміється встановлення судом фактичних обставин справи у тому вигляді, у якому вони існували чи існують в об'єктивній дійсності» [3, с. 124].

Об'єктивне здійснення правосуддя було і залишається умовою перебування на посаді судді. Адже про це зазначено в тексті присяги судді, яка встановлена Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (стаття 55).

Попри таке широке застосування в правовій науці, законодавстві, правозастосовній діяльності поняття «об'єктивність» у судочинстві не отримало якогось іншого, аніж загальноживаного значення. Зокрема, звертає на себе увагу те, що основа увага дослідників принципу об'єктивної істини зосереджується на понятті «істина», а не «об'єктивність». Наприклад, Г.П. Тимченко підтримує позицію Т.В. Сахнової про те, що не так уже важливо, як визначити істину, що досягнута в суді (об'єктивна вона чи ні) і навряд чи це є таким необхідним [2, с. 93].

Тому метою написання цієї статті є з'ясування змісту поняття «об'єктивність» у судочинстві.

Найбільш дослідженим з усіх вищенаведених виразів, у яких уживається поняття «об'єктивність», є наукові доробки щодо такого принципу судочинства, як принцип об'єктивної істини. У літературі зустрічається й інша його назва – принцип всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи [1, с. 60]. Видається, що використання словосполучення «об'єктивна істина» в судочинстві закріпилося у ХХ столітті. Так, О.О. Нарійчук наводить висловлювання дореволюційних процесуалістів, які застосовували словосполучення «судова істина», «юридична істина», «матеріальна істина». Зокрема, наводяться роздуми вченого того часу В.К. Случевського, який не погоджується з об'єктивним характером істини, що встановлюється судом, оскільки суддя змушений через недосконалість засобів імовірності [4, с. 141]. А Л.Є. Владіміров зазначав, що фактичної вірогідності не існує об'єктивно, вона залежить від стану нашої переконаності [4, с. 141]. Погляди цих дореволюційних криміналістів цілком відображали стан кримінального судочинства того часу, бо переважна більшість кримінальних справ розглядалась за участі присяжних засідателів.

А.В. Завгородня досліджує дореволюційні джерела із цивільного процесу і наводить такі визначення істини або правди (тогочасне визначення істини в цивільному процесі): «матеріальна правда (істина)», «формальна правда (істина)», «дійсна істина» [3].

У «Словнику української мови» слово «об'єктивність» тлумачиться як абстрактний іменник до слова «об'єктивний». Як приклад його застосування наводиться: «Марксистське розуміння істини включає в себе насамперед положення про її об'єктивність». Значенню слова «об'єктивний» у словнику дано таке тлумачення: «Який існує поза людською свідомістю і незалежно від неї; незалежний від волі, бажань людини; протилежне суб'єктивний». Тут же наводиться значення словосполучення «об'єктивна істина» – «правильне відображення в свідомості людей, у положеннях науки дійсності, реального світу». Як приклад застосування цього словосполучення наводиться цитата із праці В.І. Леніна: «Бути матеріалістом значить визнавати об'єктивну істину, яку відкривають нам органи чуттів» [5, с. 496].

А отже, цілком можна припустити, що не останню роль у закріпленні і використанні словосполучення «об'єктивна істина» в судочинстві в ХХ столітті відіграла пануюча на той час комуністична ідеологія. Це співвідноситься з тим, що найбільшого розвитку принцип об'єктивної істини отримав у кримінальному процесі, який визначав спрямованість роботи не лише судді, але й прокурора, слідчого, дізнавача. Цей принцип був закріплений у статті 22 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року.

Класик кримінального процесу радянської доби М.С. Строгович щодо встановлення об'єктивної істини писав: «Це мета, коли йдеться про встановлення фактів відповідно до дійсності, до чого прагнуть слідство і суд у кожній справі, і це принцип у тому розумінні, що це є вираженням у законі» [6, с. 269].

Т.М. Мірошниченко пропонує під принципом «об'єктивної істини» розуміти повну і точну відповідність висновків розслі-

дування і суду обставинам конкретної кримінальної справи в їх соціально-значущій і юридичній оцінці [1, с. 60]. Так, учений зауважує: «Об'єктивність дослідження означає пізнання органами, що ведуть процес, обставин кожної кримінальної справи в точній відповідності з дійсністю, неупередженість їх у збиранні, перевірці та оцінці доказів, безсторонність щодо всіх учасників процесу та інших осіб, які беруть участь у справі. Органи, що ведуть процес, повинні уникати як обвинувально-го, так і виправдувального ухилів» [1, с. 61].

Звертає на себе увагу те, що в цьому визначенні об'єктивність зводиться лише до пізнання обставин справи органами, що ведуть процес, тобто судом, прокурором, слідчим, дізнавачем.

Близьких поглядів притримується і П.П. Андрушко, який щодо учасників, наділених повноваженнями складення процесуальних документів, застосовує термін «об'єктивізація», коли наводить значення кваліфікації кримінального правопорушення: «...у кримінально-процесуальному розумінні (значенні) правова кваліфікація кримінального правопорушення – це здійснення уповноваженими особами кримінального провадження (процес діяльності), метою і результатом якого є об'єктивізація (закріплення) у процесуальних документах висновку про наявність чи відсутність у діянні особи складу кримінального правопорушення, а в кримінально-правовому розумінні (значенні) правова кваліфікація кримінального правопорушення – це об'єктивізований (закріплений, сформульований) висновок суду про наявність чи відсутність у діянні особи складу кримінального правопорушення» [7, с. 33]. Зрозуміло, що П.П. Андрушко під особами, наділеними повноваженнями здійснювати «об'єктивізацію» висновку про наявність чи відсутність складу кримінального правопорушення, має на увазі суддю, прокурора, слідчого. Але за такої позиції виходить, що потерпілий, обвинувачений і його захисник, цивільний позивач і відповідач виключені із числа осіб, які можуть «претендувати» на об'єктивність і «об'єктивізацію» висновку про склад кримінального правопорушення.

Проте стан справ кардинально змінився із прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України. Так, хоча стаття 7 цього кодексу має назву «Загальні засади кримінального провадження», але вона не містить принципу «об'єктивної істини» чи то принципу всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи для досягнення істини в справі. Можна спробувати знайти декілька пояснень цьому.

По-перше, український законодавець багато в чому наслідував досвід російського. Так, до Кримінально-процесуального кодексу РФ (далі – КПК), прийнятого в 2001 році, не було включено принцип всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи. Це було пояснено несумісністю принципу змагальності та рівності прав сторін із принципом «об'єктивної істини». Тому першому надали перевагу [8, с. 96].

По-друге, КПК України 2012 року передбачає можливість спрощеного провадження (глава 30), а також укладення угод про примирення та про визнання винуватості (глава 35), які начебто виключають можливість застосування принципу «об'єктивної істини».

Щоправда В.О. Попелюшко і Н.Н. Апостолова висловлюються за доцільність включення принципу «об'єктивної істини» до кримінально-процесуальних законів України і Росії [9; 8]. Зокрема, Н.Н. Апостолова пропонує доповнити главу 2 КПК РФ, що має назву «Принципи кримінального судочинства», статтею «Встановлення об'єктивної істини». Цим самим вона пропонує покласти тягар доказування фактичних обставин справи (об'єктивної істини) у кримінальних справах і відповідальність за це на посадових осіб органів розслідуван-

ня і прокурора. А роль суду має полягати в перевірці за умов змагального процесу законності й обґрунтованості результатів їх діяльності, у наданні їм об'єктивної оцінки та винесенні на основі цього справедливого рішення. При цьому суд не може за власною ініціативою встановлювати і доказувати будь-які невстановлені органами розслідування обставини вчиненого злочину [8, с. 98]

Та все ж таки за всіма цими науковими дискусіями не зрозумілим залишається те, чому у сфері судочинства важливим є встановлення саме об'єктивної істини. Не істини, а об'єктивної істини. Чому встановлена в процесі розгляду справи істина є чи має бути об'єктивною? Які критерії об'єктивності висуваються до такої істини? Як об'єктивність встановленої істини впливає на законність рішення в цій справі?

Отже, хоча походження словосполучення «об'єктивна істина» і може бути предметом окремих наукових розвідок, та все ж пропонуємо зосередити увагу на розмірковуванні щодо того, що означає поняття «об'єктивність» у судочинстві. Для цього пропонуємо звернутись до загальнотеоретичних напрацювань стосовно цього поняття.

Один із дослідників проблем об'єктивності, німецький вчений М. Вебер, використовує лапки, коли говорить про «об'єктивність» соціально-наукового і соціально-політичного пізнання. Він заперечує проти того, що «об'єктивність» знання не залежить від точки зору дослідника. Зокрема, М. Вебер вважає, що жодний учений не може вважатись «нейтральним» суддею в наукових дискусіях [10, с. 129–130]. Ці ідеї Вебера можуть бути цікавими для нашого дослідження, оскільки суддівське пізнання обставин справи, яка розглядається в суді, за своєю спрямованістю є близьким до наукового пізнання.

Данський філософ С. К'еркегор переконаний у тому, що завдання досягти «чистої об'єктивності» нездійснене, а то й небажане, оскільки нас не може задовольнити споглядання об'єктивної істини під тягарем особистісного і соціального досвіду [11, с. 76].

Про шкоду загальної стурбованості нашого часу об'єктивним зазначають американські психологи Р. Мей і Дж. Бьджен-таль [11; 12].

Будь-який закон має мати обґрунтування. Для того і потрібні юридичні науки, аби запропонувати законодавцю теоретичне обґрунтування. А коли новий кримінально-процесуальний закон відкидає начебто усталений принцип судочинства, то це ставить під сумнів обґрунтованість цього принципу. То чи дійсно теоретичне обґрунтування принципу об'єктивної істини, напрацьоване наукою за більш як 50 років, дозволяло позиціонувати його як «визначальне, фундаментальне положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального процесу»? Сумніваюсь. Ніяких переконуючих у цьому аргументів у науковій літературі не зустрів. Поняття «об'єктивність» має абстрактний зміст. Його не можна перевірити. Навіть якщо звернутися до визначення об'єктивності судді, яке наведено в Бангалорських принципах поведінки судді, схвалених Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 року № 2006/23, можна відчутти неконкретність цього визначення: «Об'єктивність судді є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов'язків. Вона виявляється не тільки в змісті винесеного рішення, а й в усіх процесуальних діях, що супроводжують його прийняття». На підставі такого визначення звинуватити суддю в необ'єктивності із наведенням конкретних обґрунтувань навряд чи видається можливим.

Як уже зазначалось, зміст принципу об'єктивної істини в КПК України 1960 року було втілено в статті 22, частина перша якої була викладена в такій редакції: «Прокурор, слідчий і

особа, яка провадить дізнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність». Проте важко заперечити, що щось би суттєво змінилось, якби із цього тексту виключили слово «об'єктивного». Навряд чи це вплинуло на стан кримінального судочинства.

Із своєї адвокатської практики можу відзначити, що хоча принцип об'єктивної істини і відсутній серед загальних засад кримінального провадження за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року, проте слідчі, прокурори, судді продовжують активно використовувати в процесуальних документах вирази на кшталт «з метою об'єктивного розгляду справи», «для об'єктивного розслідування» тощо. У більшості ці вирази використовуються як аргумент при здійсненні процесуальних дій. Вважаю, що це не лише суперечить нормам кримінально-процесуального закону, але й ослаблює рівень правозастосовної практики, оскільки вказані особи посилаються на неіснуючий аргумент. Словосполучення «об'єктивна істина» в судочинстві набрало характеру оксюмору (лат. *oxymoron* від грец. *οξύμωρον* – «дотепне дурне»), тобто поєднання протилежних за змістом, контрастних понять, які спільно дають нове уявлення [5, с. 683]. А тому можна із сумом відзначити, що хоча поняття «об'єктивність» за своїм змістом і передбачає активність та пошук істини, але на практиці воно перетворилося на свою антитезу – пасивність у наведенні аргументів.

Вважаю справедливою думку О.М. Костенка про те, що закон діє лише тоді, коли його застосовують люди, і лише так, як його ці люди застосовують [13, с. 72]. Судочинство здійснюється людьми, а тому очікувати, чи більше того, вимагати об'єктивності від людей видається, принаймні, оманливо.

Висновки. Отже, аналіз змісту поняття «об'єктивність» у судочинстві дозволяє зробити такі висновки.

1. Це поняття отримало широке застосування як у теорії, так і в правозастосовній практиці. Разом із тим спостерігається брак обґрунтувань семантичного змісту цього поняття. Це виявилось у зміні поглядів на один із фундаментальних принципів кримінального судочинства – принцип «об'єктивної істини», під час прийняття Кримінального процесуального кодексу України в 2012 році без наукових дискусій.

2. Можна припустити, що використання словосполучення «об'єктивна істина» в судочинстві закріпилось у ХХ столітті і не останню роль у цьому відіграла пануюча на той час комуністична ідеологія. Разом із тим останніми роками в Україні спостерігається стрімке зниження довіри громадян до органів судової влади і правоохоронних органів. Словосполучення «об'єктивна істина» в судочинстві набрали характеру оксюмору. Тому на часі нагальна потреба у визначенні доцільності віднесення принципу об'єктивної істини до системи загальних засад (принципів) судочинства.

3. Абстрактний і нечіткий зміст поняття об'єктивності ста-

вить під сумнів можливість і доцільність його застосування в судочинстві. Для цього потрібні подальші наукові пошуки і дискусії між науковцями і практиками.

Література:

1. Кримінальний процес України : [підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [Ю.М. Грошевий, Т.М. Мірошніченко, Ю.В. Хоматов та ін.] ; за ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 496 с.
2. Тимченко Г.П. Принцип об'єктивної (судової) істини: еволюція доктрини і законодавства / Г.П. Тимченко // Юридична Україна. – 2010. – № 5 (89). – С. 89–95.
3. Завгородня А. Характер істини, що підлягає встановленню в порядку цивільного судочинства / А. Завгородня // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 6 (210). – С. 120–124.
4. Нарійчук О. Об'єктивна істина як мета доказування у кримінальному процесі України / О. Нарійчук // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11 (179). – С. 141–142.
5. Словник української мови : в 11 т. – К. : «Наукова думка», 1974–. – Т. 5 : Н–О. – 1974. – 840 с.
6. Дворецька М.М. Доказування як процесуальний шлях пізнання істини у кримінальному процесі М.М. Дворецька // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 268–270.
7. Андрушко П.П. Зміна кримінально-правової кваліфікації (правової кваліфікації кримінального правопорушення) у кримінальному провадженні / П.П. Андрушко // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 11. – С. 30–38.
8. Апостолюва Н.Н. Установление истины в уголовном процессе / Н.Н. Апостолюва // Государство и право. – 2013. – № 3. – С. 95–99.
9. Попелюшко В. Чи потрібна істина у кримінальній справі? / В. Попелюшко // Юридична Україна. – 2006. – № 2. – С. 95–98.
10. Палонен К. «Объективность» как «честная игра». Веберское переопределение нормативного понятия / К. Палонен // Политические исследования. – 2010. – № 5 (119). – С. 129–145.
11. Мэй Р. Открытие Бытия / Р. Мэй. – М. : Институт Общегуманитарных Исследований, 2004. – 224 с.
12. Бьюдженталь Дж. Искусство психотерапевта / Дж. Бьюдженталь. – М. : Издательство «Корвет», 2011. – 320 с.
13. Костенко О. Зловживання кримінальним законом: поняття і шляхи протидії О. Костенко // Право України. – 2005. – № 8. – С. 72–75.

Стетенко Ю. В. О понятіи объективности в судопроизводстве

Аннотация. Рассмотрено содержание понятия «объективность» в судопроизводстве. Определены исторические аспекты принципа «объективной истины» в гражданском и уголовном судопроизводстве. Указаны упущения правоприменительной практики относительно объективного рассмотрения дела.

Ключевые слова: объективность, уголовное судопроизводство, принцип «объективной истины», оксюморон.

Stetsenko Y. Towards the definition of objectivity in legal proceedings

Summary. The meaning of the definition “objectivity” in legal proceedings is examined. Historical aspects of the objective truth principle in civil and criminal proceedings are determined. Omissions in enforcement of law are pointed.

Key words: objectivity, criminal proceedings, objective truth principle, oxymoron.